

In his notes (1774), J. A. Gildenshtedt mentioned such settlements of dissenters and Great Russians in the territory of modern Kirovohrad region as Zybka, Zlynka, Znamianka, Klyntsi, Kalynivka, Krasnyi Yar, Pishchanyi Brid, Ploska, Spasivka, and Pokrovske.

Contrary to the generally accepted theory of the origin of similar oikonyms from the names of the earlier settlements (oikonymic transonimization), in some cases another etymology seems to be more credible. In particular, the names Ploska and Zlynka indicate that the landscape characteristics were decisive for naming these settlements, which is reflected in the historical sources of the 18th century. The settlements of Pishchanyi Brid and Krasnyi Yar were obviously named based on the location characteristics as a result of lexicalization and onimization.

The origin of oikonyms Znamenka, Spasove and Pokrovske is directly related to the sacral sphere. The aforesaid oikonyms were derived in the relative function from the names of Christian holidays of Our Lady of the Sign (Znameniyе), the Saviour (Spas) Days, and the Intercession of the Theotokos (Pokrov), accordingly.

Due to the absence of direct evidences about the origin of such settlements and the general specific of the nomination of similar names with Christian reasons it is possible to explain these oikonyms by temple days or by the proper church holidays in the sentinel scopes of which such settlements were built.

However, an obvious phenomenon of oikonymic transonimization can be seen in the names of dissenters' settlements Zlynka, Klyntsi, and Kalynivka, but there are no convincing arguments to confirm or to oppose this position.

Keywords: oikonym, semantics, transonimization, Old Believer, dissenter.

Матеріал надійшов 06.11.2015

УДК 81'373.23:378.4(477-25)КМА

Даниленко О. В.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ ДІЯЧІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ XVII–XVIII ст.

Статтю присвячено аналізу семантики прізвищевих назв і прізвищ діячів Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. Під семантикою розуміють відношення між мовним вираженням матеріалу та значенням, яке він має. Семантика тісно пов'язана з мотиваційними відношеннями.

Ключові слова: антропоніми, семантика, мотиваційні відношення, принципи, мотиви і способи номінації.

Семантика антропонімів, як і інших власних назв, є специфічною, оскільки не відбиває поняття. Можна говорити лише про первісну семантику антропонімів, тобто про мотиви та принципи номінації. У цьому контексті варто згадати про існування декількох підходів до класифікації прізвищ з погляду лексико-семантичної бази.

Зазвичай виділяють етимологічний (М. Бірила), соціологічний (Я. Бистронь), історико-функціональний (С. Бевзенко, М. Демчук), синхронно-діахронний (О. Добровольська, Ю. Карпенко, Р. Керста, Р. Осташ) та інші підходи.

Наприклад, В. Никонов, аналізуючи прізвища з семантичного погляду, розподіляє їх на

шість груп: патронімічні, прізвища належності, власницькі, земляцькі, церковні та прізвиська [9, с. 196–197]. В основі такої класифікації лежить дериваційний принцип [2, с. 42].

Інший дослідник – І. Сухомлин, аналізуючи антропоніми Середньої Наддніпряни, виокремив лише два класи родових антропонімів: прізвища антропонімного походження (власне іменні утворення) та прізвища неантропонімного походження (відапелятивні¹ утворення) [15, с. 33–37]. Подібну двочастинну класифікацію прізвищ запропонував Б. Близнюк. На його думку, доречно виділяти лише відонімні прізвища та прізвища апелятивного походження [19]. До відонімних прізвищевих утворень належать відантропонімні та ті, в основах яких відображені топоніми.

М. Худаш теж запропонував власну класифікацію прізвищевих назв, узявши за основу поділу способи їхнього творення від кількох лексико-семантичних груп слів. Він виокремив такі прізвища: апелятивні, апелятивно-антропонімні, власне антропонімні [19, с. 135].

За іншим принципом згрупувала антропоніми Г. Бачинська. Дослідивши антропоніми за лексичною базою, вона виділила такі три розряди антропонімів: церковно-християнські імена, автохтонні особові імена, апелятивні назви, а також виокремила іншомовні лексеми, прізвища з непрозорими назвами та андроніми². Для автохтонних особових імен дослідниця вводить «підкласифікацію», поділяючи їх, за зразком своїх колег, на поміна “personalia” (порівнюючи з класифікацією М. Худаша – це апелятивно-антропонімні назви) та поміна “impersonalia” (власне антропонімні назви) [1].

У своєму словнику «Прізвища закарпатських українців» П. Чучка диференціює три великі групи прізвищ: назви, в яких закладені особові імена; назви, побудовані на апелятивах; назви, мотивовані топонімами [22, с. XX].

Видається доцільним зробити ще таку заувагу, як розмежування *принципів, мотивів і способів* номінації.

Способи номінації – це «об'єднані за певними структурними ознаками шляхи формування, типи й засоби називання об'єкта» [8, с. 22]. Сюди зараховують: переосмислення та конверсію наявних лексичних одиниць (лексико-семантичний та морфолого-синтаксичний способи словотворення), морфологічне словотворення,

пов'язане з виникненням нових слів (звукоскладних) за допомогою афіксів або складання основ (основоскладання та аббревіацію інколи розглядають як окремі способи номінації) [8, с. 37], злиття двох слів в одне (лексико-синтаксичний спосіб словотворення), використання словосполучень або описових зворотів у номінативній функції (складені назви), запозичення готових слів з інших мов [8, с. 22]. Отже, цей аспект не стосується семантики антропонімів.

Принципи номінації – це відношення онімів до сфери мотивувальних ознак денотата, що виражене в семантичному плані, тобто смислово-м. Розмірковуючи про принципи номінації топонімів, В. Лучик у цьому контексті виділяє їх три: 1) за внутрішніми властивостями названого топонімом географічного об'єкта: м. *Рівне*, р. *Глибока*; 2) за відношенням до окремої людини або членів людського суспільства: м. *Івано-Франківськ*, печера *Довбуша*, ур. *Дорогожичі*; 3) за відношенням до інших об'єктів навколишнього світу: *Кримські гори*, м. *Донецьк*, *Броварський проспект* [8, с. 22]. Такий поділ актуальний і для антропонімів, найзагальніша семантика яких залежить від зазначених принципів номінації.

Припустимо, що така класифікація принципів номінації топонімів є найточнішою та всеохопною. Варто зазначити, що в межах цієї класифікації принципів найменування можна виокремити й інші підгрупи. Зокрема, Д. Бучко недавно виділив ще один, четвертий, принцип номінації, який полягає у зв'язку топоніма з економічною та суспільно-політичною сферою, куди мовознавець зарахував називання поселень на честь відомих подій, людей тощо [3, с. 64].

Врешті, *мотиви номінації* полягають у врахуванні причини чи якоїсь специфічної особливості, яка потім стала визначальною ознакою при найменуванні об'єкта. Типовим прикладом цього є історія про найменування м. *Львів*, коли Данило Галицький назвав місто на честь свого сина *Лева*.

Отже, важливим аспектом аналізу власних назв є визначення способів, принципів та мотивів називання. Варто розуміти різницю між цими поняттями, а отже, і їхній зміст.

Спробуймо із зазначеної класифікації принципів, мотивів та способів номінації топонімів вивести в чомусь подібну схему для антропонімів, які і є об'єктом цього дослідження. Передовсім хотілося б звернути увагу на принципи номінації, які стосуються семантики антропонімів.

¹ Апелятив – загальна назва на відміну від власної [12, с. 37].

² Андронім – різновид антропоніма; назва (прізвисько) дружини за іменем чи прізвиськом чоловіка [12, с. 29].

Прізвища, надані людині за її внутрішніми чи зовнішніми особливостями

Тут можна виокремити такі підпункти:

– за власними ознаками, тобто за елементами й особливостями зовнішності людини, що проявляються в процесі життєдіяльності (зазвичай вади): *Кривий, Косий, Шкандибай, Цмокало, Цюкало, Штокало, Шокало, Гакало* тощо;

– за супутніми ознаками, як-от постійне використання людиною якихось предметів (одягу, прикрас тощо): *Безпояско, Широкопояс, Кривошапка, Рябошапка, Довгопол, Сіроштан, Білоштан*.

Називання людей стосовно суспільної ролі чи належності до певного суспільного класу

– За ремеслом, професією, заняттям носія: *Швець, Гончар, Кравець, Мельник*.

– За народними назвами співців і музикантів: народні назви співців і музикантів спричинились до появи прізвищ *Кобзар, Співак, Скрипник, Дудик* та ін.; специфічну групу «музичних» прізвищ становлять утворення на *-іст, -ист (-іста, -иста)*: *Басістий, Капелістий, Органістий, Гуслистий, Цимбаліст, Цимбаліста* тощо.

– За назвами церковнослужителів різного рангу: *Дяк, Попик, Паламар*.

– За назвами посад міського чи сільського начальства: *Війт, Пустовійт* і т. ін.

– Окремою групою є прізвища, походження яких пов'язане з назвами осіб, що вказують на перебування їхніх носіїв на Запорізькій Січі: *Запорожець, Запороженко, Козак, Козачук*. Про часи Гетьманщини нагадують прізвища *Гетьман, Сердюк* («гетьманський охоронець»), назви народних месників дійшли до сьогодення в прізвищах *Гайдамак, Гайдамака, Дейнека, Левенець*.

– Від жартівливих прізвиськ людей тієї чи іншої професії, ремесла: просторічними кличками теслярів були первісно прізвища *Дубогризенко, Короцюпенко, Короцупенко*; мельників – *Мукосієнко, Крупидеренко, Жорноклевенко*; шевців – *Тягнишкіра, Тягнишкура*; різників – *Козоріз, Козолуп*; склярів – *Шклобій*; кушнірів – *Кошкодаєв*; паламарів – *Заплюй-свічка* тощо.

Називання людей стосовно інших зовнішніх об'єктів

– Антропоніми, похідні від назв осіб за етнічною належністю: *Литвин, Литвиненко, Литвинчук* (литвинами в Україні називали не лише

литовців, а й білорусів), *Турчин, Турченко, Турченяк, Москаль, Москаленко, Циган* і т. ін.

– Антропоніми інонаціонального походження: *Німий* (у значенні *Німець*), *Німець* (і похідні *Німенко, Німченко, Німчук*), оскільки німими в народі називали не тільки людей із вродженим каліцтвом, але й зайшлих іноземців, які говорили незрозумілою мовою (порівняймо етимологічне значення слова «німець» – «німота»).

– Антропоніми, що походять від особливостей розташування житла, садиби: *Заболотний, Загребельний, Зарудний* і т. ін.

– Антропоніми, утворені за функціональною ознакою, способом появи чи пересування новоприбулої особи: *Заброда, Забіга, Зайда, Заволока, Придиба, Приходько, Пришляк, Новожил* тощо.

– Прізвища, які походять від назв коней та волів, володіння якими було настільки важливою обставиною селянського побуту, що характерне для тварини найменування за мастю чи якоюсь іншою ознакою односельці могли перенести на її господаря. Так виникли прізвища *Сивокінь, Білокінь, Чорновіл, Рябовіл, Рябокінь, Чалий* (оспіване в народній пісні «Ой був в Січі старий козак, на прозвище *Чалий*»), *Багрий* (від *багрий* «сіро-бурий віл» [14, т. I, с. 18]), *Смаглий* (від *смаглий* «віл майже чорної масті» [14, т. IV, с. 155]), *Мазій* (від *мазій* «віл попелястого кольору» [14, т. II, с. 397]), *Чубрій* (від *чубрій* «віл із жмутиком вовни між рогами» [14, т. IV, с. 474]), *Гулий* («безрогий віл або корова» [14, т. I, с. 352]), *Гнідий* та ін. Варто зазначити, що в таких прізвищах могла відбитися і схожість людини з відповідною твариною.

Розглянувши основні принципи класифікації антропонімів, запропонованих різними дослідниками, робимо висновок, по-перше, про відсутність уніфікованої схеми поділу, а по-друге, про більш-менш спільну рису всіх згаданих класифікацій – увага на семантику прізвищевих основ. З огляду на це в цій статті зупинимося лише на такій класифікаційній схемі антропонімів:

– відантропонімні прізвищеві назви та прізвища (утворені від християнських жіночих та чоловічих імен, від іншомовних імен, від давньослов'янських власних імен та прізвищ);

– прізвищеві назви та прізвища відапелятивного походження (використаємо схему принципів номінації антропонімів, подану вище). Тобто проаналізуємо прізвища, похідні від назв осіб за професією чи заняттям, за місцем проживання, етнічною належністю та ін.

Антропонімікон Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. не досліджений через низку причин, головною з яких є той факт, що стосовно тогочасної України вивчали здебільшого

антропоніми військових списків та реєстрів, натомість антропонімікон культурно-просвітницького середовища не брали до уваги. Тому об'єктом аналізу обрано 294 прізвищеві антропоніми діячів, які так чи інакше мали стосунок до КМА – чи то навчалися в ній, чи то викладали тощо. Джерелом прізвищ є енциклопедичне видання «Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.» [7]. Отже, спробуймо систематизувати вибрані прізвища за схемою, поданою вище.

Відантропонімі прізвищеві назви та прізвища

До відантропонімічних назв зараховуємо такі, що утворилися від чоловічих та жіночих християнських імен, давньослов'янських автохтонних імен, прізвищ, прізвищ, а також від іншомовних імен.

Антропоніми, утворені від християнських імен

Усі імена, які прийшли на Русь після прийняття християнства (988 р.) (понад 300 церковно-християнських імен), сьогодні називають по-різному: християнськими, православними, календарними, рідше – канонічними, церковними, грецькими, хресними, греко-християнськими [6, с. 41]. Зрозуміло, що абсолютна більшість за походженням староєврейські, грецькі та латинські. Щодо позначення такого типу імені проект української ономастичної термінології, укладений В. Німчуком і схвалений Українською ономастичною комісією 1963 року, пропонує термін «християнське ім'я» [10, с. 41], який нині і використовує більшість дослідників власних імен. На українському мовному ґрунті християнські імена змінили свою структуру, пристосувалися до фонетичної та словотвірної системи мови, обросли розмаїтими варіантами. Сьогодні їх уже не сприймають як запозичені. Варто зазначити, що християнські імена співіснували з власне слов'янськими, оскільки останні не вийшли з ужитку. П. Чучка стосовно цього моменту пише про «русько-візантійський іменний дуалізм», який простежуємо в писемних пам'ятках від середини XI до XIV ст. [21, с. 597].

Л. Гумецька зазначає, що в період творення прізвищ особовими іменами були як церковно-християнські імена, які увійшли в побут східних слов'ян у зв'язку з уведенням християнства, так і слов'янські автохтонні імена, успадковані ще зі спільнослов'янської доби. Як відомо, після

християнізації слов'ян календарні імена почали витіснити автохтонні слов'янські, пройшовши протягом X–XVII ст. відповідну фонетично-морфологічну адаптацію на українському мовному ґрунті [4, с. 114–116]. Через те вже тоді виникло багато народних варіантів християнських імен.

Цей факт відобразився і в досліджуваних прізвищах, які походять переважно від церковно-християнських імен у повній або усіченій квалітативній чи нейтральній формі. Ю. Редько пояснював: «Коли виникла потреба у розрізненні людей, що мали однакові імена, а згодом у створенні постійних прізвищ, то першою базою для цього стали саме імена – переважно батька, матері або діда» [13, с. 9].

Прізвища та прізвищеві назви діячів КМА, утворені від чоловічих християнських імен

З-поміж 200 таких антропонімів діячів КМА знаходимо прізвища, що походять від християнських імен.

Зазначимо, що серед проаналізованих 200 прізвищ не було виявлено жодного, яке було би співзвучним із повним чоловічим християнським іменем. Наприклад, Ю. Блажчук, аналізуючи антропонімікон Уманщини цього самого хронологічного зрізу, виявила аж 11 таких прізвищ: зокрема *Гапон, Єрмак, Леон, Овдій, Огій*. На думку дослідниці, таке явище не є часово обмеженим [10, с. 54]. Є. Отін пояснює виникнення прізвищ такого типу процесом розвитку вторинних переносних значень в особових іменах [11, с. 132–143].

а) Прізвища та прізвищеві назви діячів КМА, утворені від повних чоловічих християнських імен

Багато прізвищ діячів КМА утворено за схемою: *повна іменна основа + демінутивний або патронімічний формант (-енк-о, -ич, -ович/-евич, -овець, -ук, -ак):*

Абрагам-ович (Абрагам < Авраам < Аврам [22, с. 36]), *Адам-ович* (< Адам [22, с. 36]), *Александр-ович*, *Алексє-єв*, *Анастас-евич*, *Андре-єв*, *Афаназі-евич*, *Афанасі-єв*, *Васил-евич*, *Василь-єв*, *Горді-єнко*, *Данил-ович*, *Дем'ян-ов*, *Денис-ов*, *Євстаті-евич*, *Євтим-ович*, *Зінові-їв*, *Іван-єнко*, *Іван-ишів*, *Іван-ов*, *Ігнат-ович*, *Ілл-евич*, *Іса-євич*, *Карп-ович*, *Конаш-евич*, *Конон-ович*, *Лазар-евич*, *Логвин-ов*, *Лукаш-евич*, *Максим-ович*, *Марк-ович*, *Мирон-ович*, *Митрофан-ов*, *Михайл-ов*, *Михайл-ович*, *Мокрі-євич*, *Нестер-ович*, *Оксен-ович*, *Ониск-евич*, *Прокоп-ович*, *Прохор-ович*, *Самойл-ович*, *Себастьян-ович*, *Сидор-ович*, *Стефан-ович*, *Тарас-евич*, *Трофим-ович*, *Федор-ов*, *Федор-ович*, *Філіп-ович*, *Ян-єнко*, *Ян-ович*.

Отже, серед прізвищ та прізвищевих форм діячів КМА спосіб творення від повної форми імен є найпоширенішим.

б) Прізвища та прізвищеві назви діячів КМА, утворені від усічених варіантів канонічних імен

На думку П. Чучки, усічення часто є реакцією на громіздкі та незручні для користування запозичення [20, с. 78]. Загалом розрізняють три типи усічення: афери́за, синко́па, апоко́па. Афери́за – утинання певних звуків у слові задля уникнення збігу їх. Інакше кажучи, це усічення початкових ненаголошених складів імені, наприклад: *Докі́йчук* < [Єв]докі́й чи < ж. [Єв]докі́я, *Осипчу́к*, *Осипенко*, *Осіпов* < [Й]осип тощо. Синко́па – усічення середньої частини імені. Приклади синкопи: *Макеєв* < Мак[ов]і́й, *Тодчук* < Т[е]од[ор]. Апоко́па – відпадання кінцевих ненаголошених складів. Цей процес відбувся ще під час адаптації християнських імен (*Антонъ* < *Антоні́й*, *Макар* < *Мака́рій* [16, с. 119]).

Серед проаналізованих прізвищ виявлено:

– утворені за допомогою афери́зи: *Ваньковський* < [І]ванко;

– утворені за допомогою синкопи: *Єрлич* < Єр[мо]л[ай];

– утворені за допомогою апокопи: *Андрущенко* < *Андр[усько]*; *Антонович*, *Антоновський* < *Антон[і́й]*; *Артемов* < *Артем[і́й]*; *Васинський* < *Вас[илі́й]*; *Гординський* < *Горд[я]*; *Григорович*, *Григоровський* < *Григор[і́й]*; *Дмитрашко* < *Дмитр[аш]*; *Євлевич* < *Євл[огі́й]*; *Єрмолів* < *Єрмол[ай]*; *Єрошевич* < *Єроф[ей]*; *Ігнатович* < *Ігнат[і́й]*; *Костенецький* < *Кост[енець]*; *Леонтович* < *Леонт[і́й]*; *Олекшич* < *Олекс[і́й]*; *Тимошевич*, *Тимченко* < *Тим[офі́й]*; *Юркевич* < *Юр[і́й]*.

в) Чоловічі та жіночі імена іншомовного походження, що трапляються в основах прізвищевих назв та прізвищ діячів КМА

Наявність цих елементів свідчить про міжетнічні контакти носіїв цих прізвищ. Джерелом для більшості українських, російських, білоруських, польських, румунських, словацьких та угорських імен є греко-латинський календар. Тому, з огляду на генетичну відповідність між різнонаціональними варіантами одного й того самого імені, середньовічні й пізніше писарі почали ігнорувати національні варіанти власних особових імен, записуючи людей різних національностей тільки латинськими (в католицькій сфері) або тільки церковнослов'янськими відповідниками (в православній сфері), у зв'язку з чим дуже важко однозначно стверджувати, яке саме іншомовне ім'я стало джерелом творення для конкретного прізвища:

Базилевич < *Базил* + *евич* < пол. *Vazyli* [22, с. 43];

Германовський < *Герман* + *овський* < лат. *Herman* < *hermanus* [22, с. 142];

Герцик < *Герц* + *ик* < нім. *Herz* [22, с. 143];

Єленев < хорв. або серб. чол. ім. *Jelen* + *ев* [22, с. 222];

Кондратівський, *Кондратович* < болг. *Kondrat* (оф. *Кіндрат*) [22, с. 280];

Юзефович < пол. *Józef* [17, с. 406].

Отже, прізвища та прізвищеві назви діячів КМА також виникають від імен іншомовного походження, поступаючись кількісно попередній групі.

Прізвищеві назви та прізвища, утворені від автохтонних імен і прізвищ

Більшість дослідників чітко розмежовують дохристиянські, або нехристиянські, та християнські імена, а також їхнє походження – слов'янське чи неслов'янське. Так, Р. Керста вважає християнськими лише ті імена, якими називали людей під час обряду хрещення та які прийшли на Русь із Візантії з християнством [6, с. 41]. Ще перед появою запозичених християнських імен на Русі, принаймні в середовищі її соціальної верхівки, панували варязькі (германські) імена, які, проте, не справили помітного впливу на український іменник. Отже, до прийняття християнства в Київській Русі були поширені давньоруські двоосновні імена, які після X ст. існували паралельно з грецькими і латинськими [2, с. 71]. Послугувалися цими іменами подекуди ще й у XIV–XV ст. Н. Тупиков висловив думку про те, що нижчі верстви населення використовували слов'янські автохтонні одиниці для найменування аж до XVIII ст. [18, с. 14].

Щодо терміна «слов'янське автохтонне особове власне ім'я», то в науковий обіг його ввів М. Худаш [19]. М. Демчук подає визначення, за яким це «ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічному слов'янському мовному ґрунті» [5, с. 13]. У М. Худаша маємо таку дефініцію: «Автохтонні власні імена – це особові назви, які мали джерельну основу в лексичних фондах рідної мови і присвоювалися новонародженим дітям у традиційній народно-побутовій ритуально-звичаєвій обстановці» [19, с. 113]. Аналізуючи антропонімікон Києво-Могилянської академії з погляду походження від автохтонних слов'янських імен, використаємо таку схему: 1) від імен-комполітів та їхніх дериватів; 2) імена відапелятивного походження. Важливо наголосити, що з прийняттям християнства часто слов'янські імена більше

не виконували функцію імен, а радше прізвиськ, які згодом перетворювалися на прізвища [2, с. 72]. Таким чином, можливе сплутування слов'янських імен-прізвищ з вуличними прізвиськами, набутими «людиною нерідко з генетичним глузливым забарвленням» [13, с. 191].

а) Прізвищеві назви та прізвища, утворені від давньослов'янських імен та їхніх дериватів

До таких антропонімів належить невелика група власних назв:

Баранович < *Баран* + *ович* (нехристиянське чоловіче ім'я, на кшталт *Вовк*, *Засць* тощо, які траплялися аж до XVI–XVII ст.) [22, с. 49];

Богданович < *Богдан* (рідше *Богдан*) [22, с. 75];

Миславський < *Ми[ро]слав*;

Милович < *Миль* [22, с. 382].

Отже, прізвищеві форми, утворені від давньослов'янських імен-комполітів та їхніх дериватів, майже не поширені серед досліджуваних форм.

б) Прізвищеві назви та прізвища, утворені від апеліативів

Відповідно до схеми принципів номінації, запропонованої В. Лучиком, спробуємо поділити антропоніми КМА на відповідні групи.

Отже, по-перше, прізвище може бути надане людині за її **внутрішніми чи зовнішніми ознаками (характер, зовнішність, поведінка)**: *Балабан* < *Болобан* (ст.-укр. *болобань* «неук; великий, дурний чоловік; дурна жінка, дівка»); *Білоусов*, *Білоусович* < від староукр. прикм. *бѣлоусъ* – «біловусий» [22, с. 68]; *Богацький* < *богач* – «багач» [22, с. 74]; *Головатий* < від укр. прикм. *головатий* – «той, що має велику голову», «розумний», «упертий» [14, т. I, с. 302]; *Голович* < від апел. *голова* – «анатомічний орган» або «керівник» [22, с. 150]; *Зуб* < від апел. *зуб* [22, с. 235]; *Косач* < від укр. атрибут. ос. назви *косач*, утвореної від прикм. *косатий* (аналогічно *бородач* – *бородатий*) [22, с. 289–290].

По-друге, прізвище може бути надане людині за її **ремеслом чи професією**: *Армашенко* < від

рум. *armaș* – «стрілець», «начальник тюрми» [22, с. 40]; *Підкова* < від апел. *підкова* [22, с. 450] (очевидно, початково прізвище коваля, що мав справу з кіньми); *Дяченко* < від апел. *дяк* + український прізвищевий суфікс *-енко* [22, с. 220]; *Попов* < від пол. розм. *pop* – «священик» [22, с. 463].

Серед розглянутих антропонімів значну частку становлять ті, що походять від назв рослин, наприклад:

Груша < від назви дерева *груша* або від його плода [22, с. 163];

Квітка < від апел. *квітка*;

Лобода < від назви найпоширенішого бур'яну *лобода* [22, с. 343] тощо.

Значна кількість прізвищ утворена від **топонімів**: *Дунаєвський*, *Звенигородський*, *Каховський*, *Лубенський*, *Прилуцький*, *Самборський*, *Тернопільський*, *Трипільський*, *Холмський*, *Церградський*, *Шишацький* та ін.

Отже, про семантику прізвищевих назв та прізвищ можна говорити лише узагальнено, оскільки вона є дуже специфічною. Конкретнішими поняттями є способи та принципи номінації. Більшість досліджуваних прізвищевих назв та прізвищ утворені від повних та усічених варіантів чоловічих християнських імен. Незначна кількість досліджуваних антропонімів була утворена від давньослов'янських імен-комполітів та їхніх дериватів. Прізвищеві назви та прізвища, утворені від повних варіантів чоловічих християнських імен, становлять 65 %, від усічених – 26 %, від давньослов'янських імен-комполітів та їхніх дериватів – 9 %.

Відапеліативних утворень серед проаналізованих прізвищ та прізвищевих назв достатньо, зокрема, впадають в око назви, що походять від зовнішніх ознак носія, від професій та ремесла осіб. Залучивши статистичний метод, можемо стверджувати, що у відсотковому співвідношенні кількість прізвищ та прізвищевих назв від антропонімного та відапеліативного походження дорівнює 76 % та 24 % відповідно.

Список літератури

1. Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Бачинська Галина Василівна. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
2. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Блажчук Юлія Іванівна. – Умань, 2008. – 301 с.
3. Бучко Г. Е. Фаміліи Бойковщини в період их становлення и в наши дни : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. Е. Бучко. – Ужгород, 1986. – 207 с.
4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : АН УРСР, 1958. – 298 с.
5. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
6. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
7. Києво-Могилянська академія в іменах : XVII–XVIII ст. : енциклопедичне видання / відп. ред. В. С. Брюховецький ; наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк ; рец. Н. М. Яковенко. – К. : ВД «КМ академія», 2001. – 733 с.
8. Лучик В. В. Про особливості номінації в топонімії України [Електронний ресурс] / В. В. Лучик. – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1545/1/luchik-pro_osobl_nominacii.pdf (дата звернення: 12.12.13). – Назва з екрана.

9. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
10. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – 1966. – Вип. 1. – С. 24–43.
11. Отин Е. С. Экспрессивно-стилистические особенности ономастической лексики / Е. С. Отин // Избранные труды по языкознанию : в 2 ч. – Ч. 2. – Донецк : Донецчина, 1999. – С. 131–132.
12. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
13. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 214 с.
14. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958.
15. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (лексико-семантична характеристика процесу творення відмінних чоловічих прізвищ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1970. – С. 30–58.
16. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
17. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 508 с.
18. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1903. – 913 с.
19. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
20. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Вид-во УДУ, 1970. – 103 с.
21. Чучка П. П. Історія власних назв / П. П. Чучка // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 529–620.
22. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

O. Danylenko

SEMANTICAL PECULIARITIES OF THE ANTHROPONYMS OF THE FIGURES OF KYIV-MOHYLA ACADEMY OF THE 17th–18th CENTURIES

The article deals with the semantical basis of the anthroponyms of the public figures of Kyiv-Mohyla Academy, offering a description and classification of the fundamental and facultative semantical relations between the family names and surnames within the extralinguistic reality. Dealing with the surnames, the scientists usually write about original semantics of anthroponyms, that is to say about the motives and principles of nomination. There are several scientific approaches to the surnames classification from the point of view of the lexical and semantic basis; for example, etymological, sociological, historical, functional, and synchronous.

The article differentiates the concepts of nomination principles, nomination motives, and nomination methods. The methods of nomination are the united ways of objects nomination. The principles of nomination are the relation of onyms to the notional concept. The motives of nomination are the reasons for or specific peculiarities of nomination. According to this classification, all the surnames in the article are described and classified. The conclusion summarizes the statistical data.

Most of the studied family names and surnames derived from full (65 %) and contracted (26 %) versions of male Christian names, and a small number (9 %) – from the Old Slavic name composites and their derivatives.

Among the analyzed names and family names there are also some derivatives from common nouns. A separate group among them consists of the names that derived from the external characteristics of the name carrier, from the names of the trades and crafts. The ratio of the names and family names that derive from proper and common nouns is 76 % and 24 % respectively.

Keywords: anthroponyms, semantics, motivational relations, principles, motives and ways of nomination.

Матеріал надійшов 26.10.2015